

6. Еленин В. Религия – орудие мирового империализма // Безбожник. Однодневная газета Одесского союза “Безбожников”. – 1927. – Апрель. – С. 2.
7. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р. 186. – Оп. 1. – Спр. 39.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2007.
9. Гудима А. Єпархіальні з'їзди 1917 р. про українізацію церкви. // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень VI Міжнародного круглого столу (Львів, 3–8 травня 1995 р.). – Львів, 1996. – С. 66–68.
10. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини Української Автокефальної Православної Церкви. – Мюнхен, 1964. – 125 с.
11. Потієнко В. Відновлення ієрархії УАПЦ. – Новий Ульм: ВЦУ УАПЦ, 1971. – 66 с.
12. Мартирологія українських церков. – У 4-х т. – Т. 1. Українська православна церква / Упоряд. О. Зінкевич, О. Воронин. – Торонто; Балтимор: Смолоскип, 1987. – 1207 с.
13. Ігнатуша О.М. Українська Автокефальна Православна церква (1917–1930 рр.): Автореф... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 1993. – 20 с.
14. Зальмон Б. Православ'я в Україні (1917–1938) // Укр. істор. журнал. – 2000. – № 3. – С. 120–129.
15. ДАЧО. – Ф. Р. 442. – Оп. 1. – Спр. 8.
16. Там само. – Спр. 48.

Анотація. *Муренец Н.Д. Социальное положение священнослужителей УАПЦ формации 1920-х гг. Произведен анализ социального (правового и материального) положения священнослужителей УАПЦ 1920-х гг. Строя свои размышления на основе архивных материалов и с учетом мнения специалистов по этой тематике, исследовательница выяснила, что высокий авторитет клира в значительной мере определялся желанием украинских людей иметь именно “народную” церковь.*

Ключевые слова: *УАПЦ, автокефалия, клир, священник, приход*

Summary. *Mudrenets N.D. Social position of UAOC priests of 1920th formation. The analysis of social (legal and financial) position of UAOC priests of 1920th. Basing own meditation upon archive materials and considering opinion of the best experts of this field, the researcher found out that high priority of the clergy was to a large degree predetermined by longing of Ukrainian people for “popular” church.*

Key words: *UAOC, autocephalia, clergy, priest, parish*

*Надійшла до редакції 20.05.2009 р.
Затверджена до друку 02.07.2009 р.*

УДК 94(47+57)“19”:334

Н.І. Земзюліна

СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В 20-х рр. ХХ ст.: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження зумовлена дискусійністю питань, пов'язаних із аграрною історією. У публікації, на прикладі соціально-економічного та правового становища кооперації, зроблена спроба показати характер взаємовідносин радянської влади та українського селянства в період НЕПу.

Ключові слова: *кооперація, НЕП, радянська влада, українське селянство*

Сучасні трансформаційні процеси в суспільному житті України стимулюють зростання інтересу як дослідників-фахівців, так і широкого загалу до особливостей перебігу економічних, правових, соціальних перетворень, що мали місце в минулому української спільноти. Вочевидь 20–30-ті рр. ХХ ст. були найтрагічнішою сторінкою модерної української історії та ще й завуальованою і спотвореною радянською наукою.

Значні господарські успіхи в перші роки радянської влади (не враховуючи період 1919–1921) довели принципову можливість швидкого економічного прогресу суспільства, побудованого на засадах громадської ініціативи, приватної власності на засоби виробництва, безпосередньо на землю. Попри наявність ґрунтовної історіографії з цієї проблематики, незаангажованих ідеологічно робіт не так уже й багато. Підтвердженням цьому слугує думка одного з неординарних сучасних дослідників О. Михайлюка: “Цілком слушно в літературі відзначається, що без усвідомлення теоретичних поглядів більшовиків з аграрно-селянського питання, без розуміння їх практичних новацій, експериментів і пошуків не можливо зрозуміти їх взаємини з селянством, процес

становлення радянської влади на селі. Та при цьому часто спрощено трактуються погляди більшовиків щодо селянства. Досить розповсюдженні зараз твердження, що ідеї більшовиків з аграрного питання ніколи не відповідали життєвим потребам селян, теорія більшовизму буцімто трактувала селянина саме як політичного ворога революції, вирішення проблеми взаємин з селом бачилось владою у простому придушенні селянства, що повністю вкладалося в усі більшовицькі теоретико-ідеологічні схеми, а каральна політика розглядалась як єдино можлива в справі встановлення контролю над українським селом...” [1, 207].

Як зазначалось вище, історіографія питання достатньо солідна, тому назвемо лише деякі сучасні дослідження. Це праці П.П. Панченка [2], О.І. Ганжі [3], В.В. Калініченка [4], С.В. Кульчицького [5], В.М. Смірнова [6], В.І. Марочка [7]. Уваги заслуговує доробок російських вчених В.М. Куликова, В.П. Данилова, Ю.А. Воробйова, Н.В. Теплова [8]. Безперечно, однією з базових робіт є монографія С.В. Кульчицького, С.Р. Ляха, В.І. Марочка, в якій проаналізовано соціально-економічні процеси в житті сільського населення “непівської” України [9]. Досвіду сільськогосподарської кооперації цього періоду приділено увагу в дослідженнях представників нової генерації істориків, зокрема К.В. Філіппова, С.М. Бичечка та ін. [10]. Регіональним аспектам проблеми присвячено окремі праці І.Г. Шульги, П.С. Григорчука, О.А. Мельничука [11].

Мета публікації полягає в тому, щоб на прикладі соціально-економічного та правового становища кооперації реальніше зрозуміти характер (рівень) взаємовідносин радянської політики НЕПу та українського селянства. Об’єктом дослідження є кооперація як створене на добровільних засадах членами-пайовиками об’єднання, предметом дослідження – політико-правова та соціально-економічна база кооперації, що формувалася радянською системою в українському селі протягом 1920-х рр.

Складовою частиною НЕПу на селі було кооперативне будівництво, кооперування великої маси сільського населення. Налагодження роботи різноманітних товариств сільськогосподарської кооперації почалося водночас із переходом до вільного товарообігу, на Х з’їзді РКП(б). Виконуючи його рішення, ЦК РКП(б) 9 травня 1921 р. направив усім партійним організаціям спеціального листа “Про кооперацію” [12, 226]. У середині червня Раднарком УСРР прийняв постанову про введення в Україні всіх положень декрету РНК РРФСР від 17 травня 1921 р. “Про керівні вказівки органам влади щодо дрібної і кустарної сільськогосподарської промисловості”. Ці документи містили ряд положень, які значно розширювали організаційно-господарські функції всіх видів сільськогосподарської кооперації. Так, в урядовій постанові зазначалося: “Кооперація буде не лише ефективно сприяти піднесенню дрібнотоварного виробництва, але й перетворювати дрібні господарства у великі колективні підприємства, що користувалися б машинами, заснованими на електрифікації, тобто підводити технічний баланс під комунізм” [12, 227].

За умов НЕПу планували відродити кооперацію, вірніше, по суті, створити її на основі широкої самодіяльності трудящих мас, відновлення довіри до більшовицької влади, підірваної в роки воєнного комунізму. Місце, яке відводилося кооперації, увага, з якою ставилися до неї радянські органи, були дуже важливими і повністю відповідали ролі, що їй призначалася – бути єдиним посередником між виробником і споживачем. Проте, поряд із офіційно проголошеною турботою про селян, простежувався й інший аспект справи: кооперація розглядалася більшовиками як черговий етап у процесі монополізації державою торгівлі та постачання. У зв’язку з цим докладалося чимало зусиль для того, аби “втїлити цей задум у життя”. Так, у резолюції VIII з’їзду РКП(б) читаємо: “...Наказано всім організаціям радянської влади не руйнувати кооперативних організацій, не чинити ніяких перешкод у вільній і потрібній діяльності кооперативів. Усі націоналізації, реквізиції, контрибуції, інші подібні міри, котрі стоять на перешкоді вільної діяльності кооперативів, повинні бути знищені негайно” [13, 18].

Відродження сільськогосподарської кооперації розпочалося після запровадження декрету “Про сільськогосподарську кооперацію”, прийнятого ВПРК і РНК 18 жовтня 1921 р. Він був розроблений на основі аналогічного декрету ВЦВК і РНК РРФСР від 16 серпня 1921 р. [14, 1]. Декрет визначив завдання кооперації на селі, її господарську самодіяльність. Вона мала організувати кооперативний кредит селянам, постачати засоби виробництва, налагодити переробку та збут продукції.

Сільськогосподарська кооперація із частини розподільного апарату Наркомпроду перетворювалася на широку самодіяльну організацію. Вона отримала можливість створювати як низові товариства, так і їхні об’єднання різних рівнів, аж до всеукраїнського. У декреті визначалося,

що “трудовому населенню сільських місцевостей надається право створювати сільськогосподарські кооперативні товариства чи артілі, як для спільного ведення... виробництва, так і для організації праці своїх членів, постачання їх необхідними сільськогосподарськими знаряддями, насінням і іншими засобами виробництва, а також для переробки і збуту продуктів землеробського виробництва. Кількість членів кооперативного виробництва (артілі) не може бути менше 5 осіб. Органами управління сільськогосподарської кооперації є загальні збори, чи збори уповноважених” [15, 1].

Кооперативним товариствам і їхнім спілкам надавалося право об'єднуватися як за територіальним, так і за виробничим принципом. Спілка повинна була включати не менше трьох товариств. Для губернських спілок обов'язковим було входження до Всеукраїнської спілки. Товариствам, їхнім спілкам надавалося право вільного встановлення взаємовідносин із іншими видами кооперації.

Сільськогосподарські кооперативні товариства, їхні спілки наділялися правами юридичних осіб. Шляхом продажу і обміну вони могли відкривати майстерні, заводи, інші підприємства з переробки і збуту продуктів сільського господарства, підписувати відповідні угоди. Підприємства сільськогосподарської кооперації не підлягали націоналізації. Менше ніж через півтора місяця після опублікування декрету “Про сільськогосподарську кооперацію” в Україні було зареєстровано 2472 таких товариств [16, 51].

На початок 1922 р. була сформована середня ланка сільськогосподарської кооперації – спілка сільськогосподарських товариств. На 1 січня 1922 р. працювало 49 спілок [17, 10]. Однак перші кроки з реорганізації сільськогосподарської кооперації ускладнювалися рядом чинників. Відсутність центру послаблювало і гальмувало роботу на місцях. Кожна спілка і товариство працювали поодиноці, що негативно відображалось на їхній господарській діяльності.

Організаційне оформлення сільськогосподарської кооперації закінчилося скликанням I Всеукраїнського з'їзду (17–22 березня 1922 р.), на якому був організований Всеукраїнський центр сільськогосподарської кооперації “Сільський господар”. З'їзд провів велику організаційну роботу, на ньому обрали керівні органи. Згідно зі статутом, “Сільський господар” ставив за мету шляхом об'єднання сільськогосподарської кооперації в Україні сприяти розвитку аграрного господарства і промисловості, покращенню матеріального добробуту трудящих, їхнього культурного розвитку. Для цього він вів організаційну роботу “на зміцнення кооперативного руху на селі шляхом добровільного кооперування виробничих і збутових процесів індивідуального дрібного селянського господарства” [18, 16].

Членами “Сільського господаря” могли стати губернські й районні спілки сільськогосподарських товариств. Кожна несла повну відповідальність усіма своїми пайовими внесками, а, крім того, додаткову відповідальність за обов'язковими кредитами в десятикратному розмірі своїх пайових внесків і в подвійному проти відкритих йому кредитів.

У тезах з'їзду про шляхи, форми і методи роботи сільськогосподарської кооперації було підкреслено, що головним її завданням є відбудова і зміцнення кооперації України, яка ставить за мету розвиток сільського господарства [19, 95]. Однією з функцій, яку виконувала Господарспілка, було постачання сільськогосподарських кооперативів машинами (45%), будматеріалами (12%), господарськими виробами з заліза (12%). Так, Вінницька Господарспілка у 1926 р. продала 14 тракторів [20, 68].

Становлення сільськогосподарської кооперації проходило на тлі динамічних соціально-економічних процесів. Вона не могла виконувати своїх завдань, постійно не вдосконалюючи організаційно-господарських форм. Невідкладна потреба розвитку включала можливість попередньої апробації тих чи інших її організаційно-господарських структур. В умовах розрухи всі галузі сільськогосподарського виробництва потребували допомоги. Потреби ці були прості, але різнобічні. Спеціалізація сільського господарства була ще дуже низькою. Створювати за таких умов спеціальні товариства, котрі б обслуговували лише відповідну галузь селянського господарства (молочну, м'ясну та ін.), було недоцільно.

Починаючи з 1923 р., у роботі сільськогосподарської універсальної кооперації нарівні з постачанням більше місця починають посідати і збутові функції. Разом із тим, великі товарні надлишки м'ясного і молочного тваринництва не привертали до себе достатньої уваги універсальної кооперації.

Для цього потрібно було розгорнути широку мережу різноманітних пунктів, вкласти великі капіталовкладення в обладнання, на що універсальна сільськогосподарська кооперація йшла неохоче. Маючи широке поле діяльності, вона включала товарні надлишки в свій обіг вибірково, при тій умові, що операції з ними не вимагали великих попередніх затрат. Здійснюючи роботу в різних галузях сільського господарства, універсальні товариства не могли з достатньою повнотою концентрувати свої засоби і зусилля на найбільш важливих ділянках роботи.

Весною 1924 р. універсальність сільськогосподарських товариств починає гальмувати процеси як безпосереднього виробничого розвитку селянських господарств, так і рівень їхньої кооперованості. Утворилася об'єктивна потреба у тому типі сільського товариства, яке концентрувало б увагу на окремо визначену галузь виробництва. Універсальні сільськогосподарські товариства не могли виконувати успішно багато функцій: збувати продукцію зернових і технічних культур, постачати селян різноманітними засобами виробництва.

Дедалі відчутнішою стала потреба в розширенні мережі спеціальних сільськогосподарських товариств (скотарсько-молочних, птахівничих, бурякових). “Сільський господар” на початку 1924 р. з метою стимулювання розвитку спеціалізованих видів кооперації, а головне для інтенсифікації сільського господарства створив пайові товариства “Добробут”, “Коптах” та “Укресльцукор” [21, 11]. Створення спілок і центрів спеціалізованої сільськогосподарської кооперації значно розширювало господарські можливості спеціальних товариств. Вони отримували можливість централізованого проведення ефективних виробничих і збутових операцій, поліпшення постачання промисловим центрам молочних та м'ясних продуктів. Так, товариство “Добробут” налагоджувало переробку і збут молочної продукції, тут була добре поставлена селекційно-племінна робота, фахівці “Добробуту” ґрунтовно опрацювали всі етапи створення потужної мережі молокопереробних підприємств, діяльність яких максимально сприяла економічному розвитку селянських господарств. Мережа кооперативних молокопереробних підприємств швидко зростала. На 1926 р. їхня кількість становила 530, це дало змогу “Добробуту” заготовити у 1925–1926 рр. 85 тис. пуд. масла та 21 тис. пуд. сиру. На Правобережжі її діяльність забезпечували 127 молокопереробних підприємств (на Поліссі – 116, на Лівобережжі – 45, в Степу – 242) [22].

Отже, крім універсальних спілок на селі дістали розвиток і спеціалізовані товариства: бурякові, молочні, садово-городні, виноградарські та ін. Наприклад, у Вінницькому, Тульчинському, Могилівському округах на 1 жовтня 1925 р. нараховувалося 367 універсальних сільськогосподарських спілок і 92 спеціалізованих товариства. Вони охоплювали 65185 працездатних членів [23, 35].

Поряд із Господарспілкою існували бурякоспілка, скотарсько-молочарська спілка, садово-городньо-бджолярська спілка, товариство насінництва, птахівнича та меліоративна спілка і лісогосподарське товариство.

Потрібно підкреслити, що кооперування споживчих, кредитних операцій не вимагало від селянина відмови від одноосібного господарства і навіть сприяло його розвитку. Ця обставина значною мірою полегшувала можливості об'єднання селянських одноосібних господарств у ці види кооперації.

Отже, процес кооперування на селі відбувався не так швидко, як хотілося владі, тобто неадекватно заохочувальній діяльності правлячої більшовицької партії. Селяни мали право юридичних осіб, могли вступати в договірні зносини з приватними особами. Сільськогосподарські колективи не платили за оренду землі і сільськогосподарських угідь, які відвели їм у межах трудової норми. Для них було запроваджено додатковий кредит. У цьому разі політика “пряника” повністю себе виправдала. Однак, незважаючи на проголошення надзвичайної значущості ус-піху процесу кооперування, формування правової та економічної бази відбувалося повільно. Основна причи-на – “недовірливе” ставлення сільського населення до ново-введень такого типу. Частина селян пам'ятала незабутні 1919–1921 рр., решту вичікували, що ж буде далі, інтуїтивно відчуючи нетривкість перемир'я з пролетарською владою.

Література:

1. Михайлюк О.В. Селянство України в перші десятиліття ХХ ст.: соціокультурні процеси. – Дніпропетровськ: ТОВ “Інновація”, 2007. – 455 с.

2. Панченко П.П. Аграрна історія України. – К.: Просвіта, – 1996. – 387 с.
3. Ганжа О.І. Соціально-економічні відносини на селі в умовах НЕПу // Укр. істор. журнал. – 1990. – № 10. – С. 103–110.
4. Калініченко В.В. Селянське господарство України в період НЕПу. – Харків: Основа, 1997. – 400 с.
5. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К.: Основа, 1996. – 396 с.
6. Смірнов В.М. Суспільно-політичні та економічні перетворення в українському селі в період НЕПу. – Харків: Майдан, 2002. – 304 с.
7. Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.). – К.: М.Р. Kots Publishing, 1995. – 219 с.
8. Куликов В.М. К вопросу о содержании идеологии советского крестьянства в доколхозный период // Проблемы истории советского крестьянства. – Москва, 1981. – С. 114–122; Данилов В.П., Дмитренко В.П., Лельчук В.С. НЭП и его судьба // Историки спорят. – Москва, 1988. – С. 122–190; Воробьев Ю.А. НЭП: дискуссионные проблемы // НЭП: уроки хозяйственных реформ. – Москва, 1989. – С. 3–10; Тепцов Н.В. Аграрная политика на крутых поворотах 20–30-х гг. – Москва, 1990. – 260 с.
9. Кульчицький С.В., Лях С.Р., Марочко В.І. Становление основ социалистического уклада жизни крестьянства УССР. – К., 1988. – 180 с.
10. Філіппов К.В. Досвід сільськогосподарської кооперації в ринковій трансформації аграрного сектора економіки України в 20-ті роки ХХ століття. // Український селянин. – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – С. 244–247; Биченко С.М. Діяльність спеціалізованої системи сільськогосподарської кооперації “Добробут” по підвищенню товарності селянських господарств в добу НЕПу // Там само, 2005. – Вип. 9. – С. 200–203; Голець В.В. Кооперативний рух Північного Лівобережжя України в період НЕПу (20-ті роки ХХ ст.): Автореф. дис... канд. істор. наук. – Харків, 2004. – 20 с.
11. Шульга І.Г. Гірка правда: Нариси з історії подільського селянства 1920–1932 років. – Вінниця: Віноблдрукарня, 1987. – 152 с.; Григорчук П.С., Мельничук О.А. Комітети незаможних селян на Поділлі (1920–1933 рр.). – Вінниця: ВДПУ, 2001. – 153 с.
12. Рішення партії і уряду по господарським питанням. – В 4-х т. – Т. 1. – Москва, 1967. – 476 с.
13. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Р.4079. – Оп. 1. – Спр. 19. – 68 арк.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 290. – Оп. 2. – Спр. 241. – 26 арк.
15. ДАВО. – Ф. Р.39. – Оп. 1. – Спр. 504. – 123 арк.
16. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 78. – 376 арк.
17. Сільський господар. – 1925. – № 5–6.
18. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 1. – Спр. 187. – 142 арк.
19. Там само. – Оп. 3. – Спр. 194. – 174 арк.
20. Степаненко Ю.В. Колгоспне будівництво на Вінниччині // Наукові записки ВДПІ. – Вінниця, 1957. – Т. 7. – С. 66–68.
21. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Оп. 4. – Спр. 31. – 136 арк.
22. Підсумки і перспективи роботи кооперативних спілок // Коопероване село. – 1927. – № 1.
23. ДАВО. – Ф. П.1. – Оп. 1. – Спр. 41. – 187 арк.

Аннотація. Земзюлина Н.І. Становление советской кооперации в 20-х гг. ХХ в.: политико-правовой аспект. Актуальность исследования вызвана необходимостью разъяснения дискуссионных вопросов аграрной истории. В публикации, на примере социально-экономического и правового статуса кооперации, сделана попытка показать характер взаимоотношений советской власти и украинского крестьянства в период НЕПа.

Ключевые слова: кооперация, НЭП, советская власть, украинское крестьянство

Summary. Zemzyulina N.I. The Formation of Soviet Cooperative System in the 30s of the XX century: Political and Legal Aspect. By example of social, economic and legal state of cooperation an attempt to show the process of searching the ways of interaction of Soviet authority and Ukrainian peasantry during the period of NEP has been made in this article.

Key words: cooperation system, NEP, Soviet government, Ukrainian peasantry

Надійшла до редакції 27.04.2009 р.
Затверджена до друку 02.07.2009 р.